

УДК 61:141.132]

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.30.13>

ВИТОКИ РАННЬОГО РАЦІОНАЛІЗМУ В МЕДИЦИНІ ГАЛЕНА

Остап Моравецький

*Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького,
кафедра філософії та економіки
вул. Шимзерів, 3а, 79010, м. Львів, Україна*

Окреслено роль лікаря Галена у формуванні раннього раціоналізму, що відбилось на філософській традиції Нового часу. У численних наукових напрацюваннях Галена акцентовано: істинне знання про людину є результатом аргументованих логічних роздумів, у чому він наслідує ідеї Платона. Визначено, що у його розвідках й фрагментах текстів відображене прагнення втілити в життя ідеї об'єднання медичного та філософського мислення. На його переконання, медицину одночасно можна розглядати як і науку у широкому значенні, і як мистецтво. Необхідністю для філософського мислення й медицини є практика в логічних умовиводах. Гален під логікою, швидше за все, розуміє теорію доказів, як висновків, зроблених на основі фундаментальних принципів або ж загальновідомої істини як свої посили. Логіка варта того, щоб її вивчали, оскільки вона сприяє конструюванню доказів у медицині. Філософський погляд Галена на історію медицини має теоретичні й практичні філософські основи медичного знання. Згідно з переконаннями Галена, так само, як і філософи, лікарі намагаються розкрити природу речей, а задля досягнення цієї мети вони мають як розуміти їх, так і моделювати, спираючись на фундаментальні положення і принципи. Гален створює власний образ лікаря, якого він називає другом поміркованості і товаришем істини. Зазначено, що раціональний підхід Галена до лікарської справи проявляється у формулюванні конкретних вимог до рівня набутих тим чи іншим лікарем знань і професійних навичок. У працях Галена окреслено універсальний характер його ідей, що утворюють комплексну теоретико-практичну систему. Вона включає в себе натурфілософські уявлення про людину, анатомо-фізіологічні особливості її організму й втілюється за допомогою природознавчого й філософського інструментарію. Показово, що результат наукових розвідок Галена знайшов продовження у вченні Ф. Бекона, котрий, застосовуючи свою філософську методологію до медичної науки, вважав, що основним у медичній практиці, зокрема хірургії, є досвід, на чому неодноразово наголошував і сам Гален.

Ключові слова: логіка, метод, раціональний підхід, філософія медицини, медицина Галена.

Аналіз формування й становлення наукової раціональності Нового часу беззаперечним чином пов'язані з методами вивчення природи людини, що знайшли відбиття в наукових доробках лікаря-філософа Галена. Його науковий підхід до медицини є чудовим прикладом наукової раціональності, в основі якої є донаукове знання: ставлення до хворого формується за допомогою раціональності думок та дій, складається з етичних норм, які відповідають критеріям мудрості. Також варто наголосити й на тому, що в розумінні лікаря-філософа істинне знання про людину є результатом аргументованих логічних роздумів, у чому Гален наслідує ідеї Платона, викладені ним у відомих діалогах. Ранній раціоналізм Галена має особливість, котра проявляється у філософському ставленні до прикладної науки і ґрунтується на принципах натурфілософії та розрізненні понять «техне» і «епістема». «Техне» в цьому розумінні – мистецтво практичної діяльності, що тісно пов'язане як із прикладними науками, так і з медициною. «Епістема» ж відобразилась в окремому стані знання, пов'язаному із вдосконаленням процесу пізнання.

Мета статті полягає у тому, щоб проаналізувати становлення європейського раціоналізму, виходячи з оцінки методів вивчення природи людини на прикладі наукового доробку Галена.

Видатний римський філософ і лікар Гален, який жив у II–III ст. н.е. залишив вагому спадщину у вигляді письмових джерел і багатьох фрагментів текстів, нові переклади і коментарі яких розглядаються нині як важливе джерело відомостей і знань, як в області медицини, її історії, так і у філософії. Гален неодноразово наголошував на важливості враховувати раціональний підхід як під час здійснення аналізу природи, так й під час дослідження функціонування кожного органу людини. Ця доцільність описує тіло людини як сукупність частин, які перебувають у взаємній згоді, підтримуючи діяльність одна одної, сприяючи злагодженому функціонуванню цілого організму. Вважаємо, що саме в працях Галена відображене прагнення втілити в життя ідеї об'єднання медичного та філософського мислення, які вирішують одну і ту саму проблему, в широкому її сенсі – існування й виживання людства, у вузькому – проблему самовизначення і самопізнання людини як культурної і природної істоти. Інтеграція ідеального і матеріального, теоретичного і практичного, медичного й філософського знання все-таки відбувається, незважаючи на різну спрямованість руху і різні підходи пошуку істини, адже філософія вибирає шлях теоретичної консолідації та рефлексії, тоді як медицина – практичної дії. У творчості Галена спостерігаємо два основні напрями: розвиток теоретичних основ медичного знання і розвиток філософського знання, що засноване на досвіді досягнення істини. Науковий пошук Галена орієнтований на натурфілософію, логіку та етику, а також на вивчення уявлення про метод, що робить надзвичайно вагомим для історії філософії його трактат «Про доктрини Гіппократа і Платона» [2].

Філософський погляд на історію медицини має теоретичні й практичні філософські основи медичного знання. Згідно з переконаннями Галена, так само як і філософії, лікарі намагаються розкрити природу речей, а задля досягнення цієї мети вони мають як розуміти їх, так й моделювати, конструювати, спираючись на фундаментальні положення і принципи. На переконання Т. Тіелмана, Гален не просто мав на увазі те, що лікарі мають керуватись здоровим глуздом у процесі здійснення діагностики пацієнтів чи призначення ліків, аби уникнути лікарської помилки, швидше за все він наголошував на тому, що вміння робити логічні висновки, спираючись на певний минулий досвід і факти, є ознакою справжнього лікаря [8]. Така позиція Галена суттєвим чином відокремлює його напрацювання від медицини, що базується переважно на методичному й емпіричному підходах, й акцентує на раціональному в дослідженнях медицини.

А. Сточкін слушно зазначає: «Гален слідом за Аристотелем вважав, що відправною точкою пізнання є досвід. Підстави досвіду – у відчуттях і спогадах. Якщо немає відповідного предмета відчуття, то немає і відповідного йому достовірного знання» [4, с. 37]. У поглядах Галена дивним чином переплітаються ідеї філософії, медицини й природознавства, що побудовані на принципах евклідової геометрії, за образом якої йому вдалось розробити першу єдину теорію медицини. Ця теорія «включала власний аксіоматичний апарат, який служив основою для виведення доказів, обґрунтування знань шляхом демонстрації цих доказів, і вводила жорстку структуру побудови медичного знання» [4, с. 37]. Тому не випадково є думка, що Гален розробив методологічні основи медицини, що послужило в майбутньому фундаментом цієї наукової дисципліни.

У наукових розвідках, даючи визначення медицині як науці, здоров'ю, хворобі й перехідним між ними станам, Гален, мабуть, суперечить традиційній відмінності, яку свого часу запропонував Аристотель. В контексті своїх напрацювань він говорить,

що слово «наука» має розумітися в загальному, а не конкретному значенні [2], йому не потрібно надавати статус вузькоспеціалізованого смислу, в тому числі й аристотелівського. З іншого ж боку, як влучно зазначає Т. Тієлман, у подальших напрацюваннях Галена можна зустріти ототожнення медицини із мистецтвом й з цього приводу застереження, що медицина як мистецтво виходить за рамки характерних для неї особливостей: її вузькоспеціалізована природа передбачає загальний масштаб – вона має справу не тільки з поняттями «той чи інший», а й з поняттями «такий-то і такий-то» [4, с. 172]. До слова, численні твори Галена вказують на те, що він із раннього віку почав вивчати логіку, відповідно, це суттєвим чином відбилося на його вмінні орієнтуватись у логічних проблемах. Проте, як неодноразово зазначав сам Гален, почав цікавитись логікою він не лише завдяки ерудиції, але ще й тому, що, на його переконання, знання логіки необхідне абсолютно кожному, хто хоче здобути знання будь-якого типу. У наукових розвідках він акцентував: «Якщо будь-хто не лише ознайомиться з методом, але й оволодіє ним, він буде знаходити істину в кожному фактичному матеріалі» [7, с. 59]. Акцентує Гален також на важливості вивчення логіки й для самої лікарської професії, так, у всесвітньо відомій праці «Про те, що кращий лікар – це філософ», він говорить: «Для того, щоб знати про природу тіла, про різноманітності хвороб, а також розуміти на ліках, лікар має практикуватись у логіці» [3, с. 106]. Під логікою, швидше за все, Гален розуміє теорію доказів як висновків, зроблених на основі фундаментальних принципів або ж загальновідомої істини, як посилив, і доходить за допомогою дедуктивних принципів до висновку, який у результаті стає доведеним. Власне, на переконання Галена, логіка варта того, щоб її вивчали, тому що вона сприяє конструюванню доказів у медицині.

Проводячи аналіз біографічної розвідки «Про мої власні книги», Т. Тієлман наголошує, що Гален детально викладає свій ранній досвід вирішення питань правильного підходу до розуміння людини й методу його дослідження. Він вказує, що вивчення логіки дало йому змогу виявити зв'язок між логікою, методологією Аристотеля і мистецтвом геометрії. Синтез цих наук, по суті, дає змогу об'єднати причину і досвід, теорію і практику. Це ж джерело свідчить, що Гален вивчав Платона, зокрема його діалог «Федр», з якого він виділив метод поділу, запропонований Платоном [6, с. 176]. Гален характеризує його як один із кращих методів для будь-якого мистецтва. Такий підхід, сприйнятий вченим із класичної філософії, дає змогу розглядати медичну практику як мистецтво лікування, евристичної стороною якого є здогад лікаря щодо хвороби і способів лікування конкретного хворого. При цьому інтерес до логіки, заняття логікою не тільки допомагають відточувати розсудливість, орієнтуючись на правильне мислення, але й сприяють формуванню особливого дару узагальнення спостережуваних явищ, здатності класифікувати ознаки цих загальних явищ і властивостей їх прояви. Так, у роботі «Про навчання Гіппократа і Платона» [2, с. 28] Гален блискуче застосовує науковий метод як доказ того, що серце не визначає функції дихання і мови, хоч і бере участь у них. Окрім того, Гален неодноразово наголошує на тому, що ідеальний лікар має добре розуміти на кожному з трьох розділів філософії (логіці, фізиці, етиці), оскільки «завдяки теорії доказів Аристотеля і його школи можна було дізнатися і корисні речі» [2].

Отже, Гален цілком раціонально оцінює роль особистості лікаря і формулює конкретні вимоги до рівня набутих ним знань і професійних навичок. Гален створює власний образ лікаря, якого він називає другом поміркованості і товаришем істини. На підтвердження своєї ідеї Гален не тільки говорить про те, яким він бачить цілителя, але й формулює той раціональний шлях, яким має слідувати вчений, готуючись бути майстерним лікарем. Справжній лікар «завжди прагне вибрати розумний шлях дослідження, розрізнити, які існують види і роди хвороб, які для цього є способи визначення хвороб і цілющі засоби для

їх лікування» [3]. Окрім того, у працях Галена проявляється універсальний характер його ідей, що утворюють комплексну теоретико-практичну систему. Вона включає натурфілософські уявлення про людину, анатомо-фізіологічні особливості її організму, використовуючи інструментарій природознавства й філософії.

Варто підкреслити, що лікарська практика того часу забезпечувала затребуваність розрізнених і часом поверхневих знань фізики, хімії, математики та інших розділів природознавства. Ці дисципліни, перебуваючи, на загальну думку істориків і філософів науки, в стані протонаук, об'єднувалися в рамках натурфілософії як комплексу поглядів на живу природу й окремі її частини. Гален також акцентував на тому, що надзвичайно важливою є «необхідність знання і використання в повсякденній лікарській діяльності природничо-наукових дисциплін – астрономії, геометрії, фізики і т.п.» [3, с. 33]. Справа в тому, що від лікаря був потрібний такий самий рівень компетенції і загальнотеоретичної підготовки, як і від науковців, які працюють в області астрономії, геометрії, фізики. За Галеном, знання цих дисциплін відточує пізнавальну діяльність вченого, лікаря, доводячи його професійні вміння до досконалості і наближаючи цю його здатність пізнання до рівня заняття філософією. Медицина для Галена виступала як своєрідна рушійна сила, що поєднувала в собі надбання різних дисциплін і підпорядковувалась єдиній меті – успіху лікування, що своєю чергою забезпечувало цілісний характер системи.

Поряд зі знанням логіки, її законів і любов'ю до філософії, для Галена не менш важливими є моральні принципи, розглянуті ним як природні риси для людської натури. На його переконання, є три людські якості, котрі має плекати в собі кожна людина: цнотливість, помірність, справедливість. Саме поєднання цих трьох чеснот відображає ідеал філософського способу життя людини. Цей «ідеал» розглядається як світоглядна вимога, що застосовується щодо формування особистості лікаря і філософа. Цей підхід можна розглядати і як прояв перших раціональних форм мислення і пізнання, становлення і розвитку яких відбувалося разом із пошуком істини. Такому напрямку в епістемології повною мірою відповідав дослідницький пошук, який здійснював сам Гален, вивчаючи тіло людини, його будову, анатомію, ставлячись до лікування як до практичного мистецтва, формування принципів якого невіддільне від філософського образу світу з його натурфілософськими й етичними підставами. Зауважимо, що «правильне» знання або істинне знання про людину є результатом аргументованих логічних міркувань і демонстрацій. У цьому Гален – послідовник Платона, ідеї якого він сприйняв із його діалогів.

Особливу увагу варто звернути саме на ті положення у філософії Галена, які відрізняли його позицію від школи епікурейців, стоїків, кініків і скептиків. Можна сказати, що щодо хвороби душі римський лікар визначає «пристрасті душі» як безперечне зло, тоді як стоїки ставилися до пристрастей нейтрально, не вважали їх ані проявом зла, ані добра. Тому для Галена дуже важливо в практиці лікування душі позбавити людину від пристрастей, бо це позбавлення, на думку Галена, є істинним благом для людини. Таке уявлення про хвороби формує розуміння людини, хвороба якої є наслідком порушення зв'язку душевного і тілесного. Тому здоров'я людини передбачає позбавлення згубних пристрастей. Таке ставлення до емоційної сфери людини наштовхує на думку про необхідність розвитку в людини навичок, передусім, раціонального характеру. Цілком логічною є й думка, що Гален був одним із перших, хто почав розглядати психосоматичний аспект фізичної недуги. Адже ірраціональне завжди невизначене. Тобто, перебуваючи у хворобі, людина, котра вдається до ірраціональних фантазій, може бути приречена на поганий кінець, у той час як людина раціональна не буде піддаватись емоціям, слідувати правилам і певному розпорядку, а тому матиме більше шансів на одужання.

Одна з найвагоміших тез Галена про те, що основною властивістю душі є наявність у неї розумного начала, яке дає змогу усвідомлено і цілеспрямовано пізнавати світ навколо себе. Осягнення істинного знання є метою раціонально-емпіричної активності. Людина, як вважав давньоримський філософ і лікар, здатна робити усвідомлений вибір стосовно сфери її діяльності, раціонально освоїти технічне мистецтво. Стабільність набутих навичок, основою яких є знання й підкріплення тих знань логічними законами, власне і є результатом послідовної праці щоденних вправ. У першій книзі трактату «Про доктрини Гіппократа і Платона» Гален виступає проти, на його думку, невірної інтерпретації анатомічної будови людини, виходячи із власних спостережень і практичного підходу до дослідження людського організму. На думку Галена, підхід стоїків і Аристотеля до будови тіла людини є занадто умоглядним.

Приблизно про те саме, але вже у XVI ст. і писав Ф. Бекон, коли називав «безплідними дівами» непідкріплені досвідом підходи до природознавства. Як видно з першої книги трактату «Про доктрини Гіппократа і Платона», Гален на прикладі вивчення устрою людського організму передбачив вчення Ф. Бекона. Цей трактат – основний філософський твір Галена, де він міркує, відповідно до навчаннями Гіппократа і Платона, про те, які саме природні сили управляють людиною [2]. Цінність цієї праці полягає також у дослідженні Галеном процесів чуттєвого сприйняття, а також вироблення їм методології для вирішення проблем природознавства. У зв'язку з цим цікаве твердження Галена, що людська душа, крім розумної частини, ще має і несвідому, пов'язану з пристрастями й афектами.

Гален активно розвивав власні ідеї на основі натурфілософських поглядів своїх великих попередників. Так, він вважав дуже важливим уявлення Платона про людський організм як вчення про трикомпонентну природу душі, коли місце розташування розумної її частини визначається в головному мозку. Дотримуючись поглядів Гіппократа, Гален вимагав від себе і своїх опонентів, передусім, емпіричного підтвердження будь-яких теоретичних побудов, власне на емпіричних фактах будувалось і його власне вчення про людський організм, хвороби і методи їх лікування.

У наукових пошуках він неодноразово не тільки звертався до природничо-наукового підходу, вивчаючи функції і будова організму, анатомію людського тіла, а й, як влучно зауважує російська дослідниця А. Маслова, «надавав величезного значення майстерності лікування, успішність якого залежить від того, наскільки ретельно лікар практикувався в цій сфері діяльності» [5]. У праці «Про розпізнаванні і лікуванні помилок будь-якої душі» він пише: «Все кініки (принаймні, ті, яких я бачив у своєму житті), як, втім, і деякі інші філософи-самозванці, не заперечують, що вони уникають розглядати реальність як таку» [3]. Як видно з наведеного фрагмента тексту, Гален вказує тут на необхідність об'єктивної оцінки спостережуваних фактів і явищ, означених розглянутою реальністю. Можна зробити висновок, що метод пізнання в останньому випадку передбачає опору на спостереження як умову розпізнавання і відділення помилкового твердження від істинного. Цей висновок Гален отримує, пов'язуючи помилкові твердження з недостатністю отриманої освіти і вказує на те, що помилкові твердження є причиною помилкових навчань. Як доказ цієї своєї думки Гален наводить софізми, які, на його переконання, є помилковими твердженнями, що не відповідають дійсності, але формально схожі на справжні висновки.

Підсумовуючи викладене, можемо констатувати: філософськими підставами медичних поглядів Галена були ідеї Аристотеля і Платона. Грунтуючись саме на філософських поглядах Платона і медичних концепціях свого вчителя Гіппократа, Гален формує свій ідеал дослідницького підходу, в якому він об'єднує теорію і практику, логіку і практичні навички.

Список використаної літератури

1. Витгенштейн Л. Логико-философский трактат. Москва : Канон+, 2008.
2. Гален. Об учениях Гиппократ и Платона. Вторая книга (часть 1). *Философия, методология и история науки*. 2016. № 1. Т. 2. С. 54.
3. Гален. О распознавании и лечении заблуждений всякой души. Сочинения. Том 1. Москва : Весть, 2014. С. 288.
4. Сточкин А.М., Затравкин С.Н. Учение Галена в свете современных представлений о структуре научного знания. *Проблемы социальной гигиены, здравоохранения и истории медицины*. 2014. № 1. С. 36–39.
5. Маслова А. Рациональность и интуиция в научном познании : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.01 «Онтология и теория познания». Москва, 2016. 152 с.
6. Тиелеман Т. Гален о медицине как науке и искусстве. *История медицины*. 2015. Т. 2. № 2. С. 172–182.
7. Singer P. Galen: Selected Works. Oxford, 1997.
8. Tieleman T.L. Stoicism and the Natural World: Philosophy and Science. P. Keyser, J. Scarborough (eds.). *The Oxford Handbook of Science and Medicine in the Classical World*. Oxford University Press. Forthcoming 2016.

SOURCES OF EARLY RATIONALISM IN GALEN MEDICINE**Ostap Moravetskiy**

Danylo Halytsky Lviv National Medical University,

Department of Philosophy and Economics

Shymzeriv str., 3a, 79010, Lviv, Ukraine

The Galen's role in the formation of early rationalism, which is reflected in the New Age philosophical tradition is outlined. Galen's numerous scientific works: true knowledge of man is the result of reasoned logical reasoning; in which he imitates the ideas of Platon. It is definitely that his views and fragments of texts reflect the desire to implement the idea of combining medical and philosophical thinking. According to his beliefs, medicine can be considered as a science, in a broad sense, and as an art. One of the necessities for philosophical thinking and medicine is practice in logical reasoning. Galen's logic, most likely, means the theory of evidence as conclusions drawn on the basis of fundamental principles or well-known truth as their messages. Logic worth it to her studying, designing as it provides evidence in medicine. Galen's philosophical view of the history of medicine is based on theoretical and practical philosophical foundations of medical knowledge. According to Galen, as well as philosophers, doctors try to reveal the nature of things, and in order to achieve this goal, they must both understand them and model, based on fundamental principles and principles. Galen creates his own image of the doctor, whom he calls a friend of moderation and a companion of truth. It is noted that Galen's rational approach to medicine is reflected in the formulation of specific requirements for the level of knowledge and professional skills acquired by a particular doctor. Galen's works outline the universal nature of his ideas, which form a complex theoretical and practical system. It includes natural-philosophical ideas about man, anatomical and physiological features of his body and is embodied with the help of natural and philosophical tools. It is significant that the result of Galen's scientific research was continued in the teachings of F. Bacon, who, applying his philosophical methodology to medical science, believed that the main thing in medical practice, including surgery, is experience, which Galen himself has repeatedly emphasized.

Key words: logic, method, rational approach, philosophy of medicine, Galen's medicine.